МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГАЛИГІНА ЮЛІЯ ДЕНИСІВНА

Допускається до захисту:

В.о. завідувача кафедри

загального та прикладного

мовознавства і словянської філології

_____ Г.В. Ситар

«___» _____ 2020 р.

ТИПОЛОГІЧНІ ВИЯВИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ З ДІЄСЛОВАМИ МОВЛЕННЯ

Спеціальність 035 Філологія

ОП Прикладна лінгвістика

Кваліфікаційна робот

Науковий керівник:

А.П. Загнітко, професор кафедри

……,

д-р філол. наук, професор

_____

Оцінка: ____/ ____/

Голова ЕК: _____

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Галигіна Ю.Д. Типологічні вияви семантико-синтаксичної структури речення з дієсловами мовлення. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Прикладна лінгвістика». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі встановлено статус дієслів на позначення мовлення в загальній дієслівно-лексичній структурі. Визначено диференційні ознаки дієслів мовлення, а також встановлено основні моделі речення з дієсловами на позначення мовлення.

Ключові слова: валентність, синтаксема, дієслово, мовлення, правобічний, лівобічний.

Halyhina Yuliia. Typological Manifestations of Semantic and Syntactic Structure of Sentences with Speech Verbs. Specialty 035 "Philology", Educational program "Applied Linguistics". Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

In the qualification work the status of verbs to denote speech in the general verb-lexical structure is established. Differential features of speech verbs are determined, as well as the basic models of sentences with verbs to denote speech are established.

Key words: valence, syntax, verb, speech, right-handed, left-handed.

ЗМІСТ

ВСТУП……4

РОЗДІЛ 1. ТЕМАТИЧНА ГРУПА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття тематичної групи: основні погляди лінгвістів……...7

1.2. Диференційні ознаки тематичної групи дієслів мовлення……..9

1.3. Внутрішні зв'язки в тематичній групі дієслів мовлення……12

1.4.Основні ознаки дієслів мовлення…….....15

1.5. Методи і прийоми дослідження тематичної групи дієслів мовлення.. 18

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1……...20

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВАРІЮВАННЯ, ВАЛЕНТНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ

2.1. Лівобічні синтаксеми дієслів мовлення.....23

2.2. Правобічні синтаксеми дієслів мовлення.....25

2.3. Валентні якості дієслів мовлення.....31

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2 33

РОЗДІЛ 3. ПРАВОБІЧНІ ТА ЛІВОБІЧНІ СИНТАКСЕМИ

3.1. Суб’єктна синтаксема……35

3.2. Об’єктна синтаксема……41

3.3. Адресатна синтаксема……..44

3.4. Інструментальна синтаксема……...47

3.5. Локативна синтаксема……..50

3.6. Моделі речення з дієслівними предикатами мовлення……54

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3……....60

ВИСНОВКИ.....63

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……66

ВСТУП

Актуальним для української мови є питання щодо укладання словників нового типу (наприклад, семантичних словників) та створення корпусів текстів. Для укладання семантичних словників необхідна семантична класифікація лексики, у тому числі й дієслівної. Тому створення лексико-семантичної класифікації дієслів є актуальною.

У роботі використовується інформація про дієслова української мови. Розкриваючи семантику дієслів на позначення мовлення, ми можемо детальніше встановити структурні та функційні особливості дієслів цього типу.

У сучасній лінгвістиці мовні одиниці - це одна з основних проблем. Дієслова на позначення мовлення привертають до себе увагу багатьох мовознавців, оскільки вони є часто вживаними та комунікативно значущими. Також вони є вагомими в загальній системі семантики дієслова, оскільки дієслова мовлення відбивають поняття необхідні для життя, які побутували протягом всієї історії суспільства. Дієслова на позначення мовлення, їх будова, структура, функції та словотвірне значення потребують глибшого вивчення.

На початку ХХ століття з’явилися роботи щодо досліджуваного питання. В 60-70-ті роки постали праці, присвячені дієсловам мовлення, проте більшість із них – на основі англійської мови. Вони аналізувалися у різних аспектах, таких як: діахронічний, порівняльний, парадигматичний та інші.

Існує безліч одиниць на позначення мовлення, завдяки чому є можливість точніше й виразніше передати думку. Це є свідченням різноманітності словникового складу мови, який збагачується одиницями на позначення говоріння через ускладнення і зміну форм спілкування.

Метою дослідження є вияв семантичної структури дієслів мовлення сучасної української мови та визначання особливостей лексико-семантичного поля дієслів на позначення мовлення. Відповідно до мети - необхідно

вирішити такі завдання: 1) встановити статус дієслів мовлення в загальній дієслівно-лексичній структурі; 2) визначити диференційні ознаки дієслів мовлення; 3) з'ясувати лівобічну валентність дієслів мовлення; 4) простежити закономірності реалізації правобічної валентності аналізованих лексем; 5) побудувати лексико-семантичне поле дієслів на позначення мовлення; 6) визначити основні моделі речення з дієсловами на позначення мовлення.

Об'єкт дослідження – дієслова мовлення; предмет – особливості право- і лівобічної валентності дієслів мовлення і структура лексико-семантичного поля дієслів на позначення мовлення.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджено право- і лівобічну валентність дієслів мовлення.

Теоретичне значення аналізу мотивоване обґрунтуванням лексико-семантичного структурування дієслів мовлення та визначенням регулярності їх ліво- і правобічної валентності.

Поставлена мета і визначені завдання умотивували структуру роботи, що традиційно містить Вступ, два розділи основної частини, Висновки і Список літератури.

У вступі визначено об'єкт та предмет дослідження, його мету й актуальність, схарактеризовано теоретичне й практичне значення, встановлено новизну аналізу.

Розділ 1 «ТЕМАТИЧНА ГРУПА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ» містить визначення дієслова в українській мові, його класифікацію та ЛСП дієслів мовлення, а також характеристику основних методів і прийомів дослідження дієслів мовлення зі встановленням особливостей ліво- і правобічної валентності.

У розділі 2 «ОСОБЛИВОСТІ ВАРІЮВАННЯ, ВАЛЕНТНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ», скваліфіковано визначення, історія дослідження дієслів мовлення української мови, визначено особливості ліво- і правобічної валентності дієслів мовлення.

У розділі 3 «ПРАВОБІЧНІ ТА ЛІВОБІЧНІ СИНТАКСЕМИ» міститься визначення право- та лівобічних синтаксем, їх функції та варіанти прояву. Також містяться основні моделі речення з дієслівним предикатом мовлення.

Висновки узагальнюють дослідження дієслів мовлення.

У списку літератури наведено увесь перелік опрацьованих наукових і науково-прикладних студій із досліджуваного питання.

РОЗДІЛ 1
ТЕМАТИЧНА ГРУПА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття тематичної групи: основні погляди лінгвістів

Дієслово – це самостійна частина мови, яка вказує на дію, процес або процесуальний стан і тому є головною одиницею мови, яка за допомогою граматичних категорій відносить дійсність як рух до реального або гіпотетичного часу та до об'єкта і суб'єкта дії [1, с. 21].

Класифікацію предикатів в українському мовознавстві розглядали В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, О.І. Леута, С.М. Дишлева та інші. І.Р. Вихованець [2, с. 93-111] всі предикати поділив на:

- предикати, що позначають дію (позначення діяльності, яка спричиняється діячем): *мріяти, бити, волокти, іти*;
- предикати, що позначають процес (указують на рухливу (динамічну) ситуацію, яка не передбачає активності діяча, а відноситься до суб'єкта): *квітнути, біліти, товстіти, горіти*;
- предикати на позначення стану (позначають тимчасову характеристику предмета): *видно, лячно, сумно, тепло*;
- предикати на позначення якості (вказують на постійну, незмінну ознаку предмета): *зелений, гнідий, ніжний, солодкий*;
- локативні предикати (ті, що позначають на локативний стан): *сидіти, лежати, стояти, висіти*;
- предикати на позначення кількості (позначення точної або неозначеної кількості предметів): *мало, кілька, багато, чимало*.

У свою чергу В. М. Русанівський створив семантичну класифікацію дієслів української мови. Він виділив сорок одну групу предикативних одиниць - [3, с. 157].

За О. І. Леутою дієслова поділяються на наступні лексико-семантичні групи [4, с. 9]:

- дієслова, що позначають дію;
- дієслова, що позначають рух;
- дієслова , що позначають стан;
- дієслова, що позначають процес;
- дієслова, що позначають соціальні та ментальні дії;
- релятивні дієслова;
- дієслова на позначення місця перебування;
- дієслова, що позначають існування;
- дієслова, що на позначення характеристики;
- екзистенційні дієслова;
- дієслова, що позначають володіння.

За С. М. Дишлевою за лексико-семантичними групами дієслова поділяються на дієслова [5, с. 8]:

- що позначають загальну дію;
- що позначають переміщення та рух;
- ставлення та впливу (релятивної семантики);
- на позначення стану та процесу;
- що позначають соціальні та ментальні дії;
- звуконаслідування та звучання;
- буття;
- виникнення та появу;
- що на позначення характеристики;
- розташування у просторі;
- що позначають воле вияв, намір, бажання;
- фазових дієслів.

Український мовно-інформаційний фонд НАН України проводить дослідження дієслів у лексикографічній системі, завдяки якому утворено Словник дієслівних семантичних тем.

Семантичними темами є деякі дієслова, що є достатніми для лексикографічного опису різноманітних семантичних станів усієї дієслівної лексики [6, с. 213-220].

Українське дієслово також аналізувалося і в інших аспектах. Наприклад, І. Ф. Джочка досліджувала деривaційний потенціал дієслів які позначають конкретну фізичну дію і мають семантику створення об'єкта; І.І. Овчиннікова – лексико-семантичну класифікацію дієслів які позначають конкретну фізичну дію і мають семантику створення об'єкта; Г. П. Серпутько – семантичні й функціональні параметри дієслів, що позначають ставлення до об'єкта та суб'єкта; Т.В.Мирончук – семантику дієслів розташування; Н.Б. Іваницька – семантику дієслів розташування (Т. В. Мирончук); Н.Д. Мединська – структуру семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії; Т.Є. Масицька – семантико-синтаксичну валентність дієслів; Т.В. Парасюк – функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів, які позначають емоційні стани; М.І. Навальна – дієслова на позначення соціально-економічних явищ; А.Я. Середницька – класифікацію дієслів на позначення переміщення; Г.О. Пашковська – становлення й семантичні змінення дієслів та фразеологізмів, які позначають процес мовлення; О.Л. Орендарчук – валентнісні відношення дієслів на позначення «чуттєвої сфери».

1.2. Диференційні ознаки тематичної групи дієслів мовлення

Однією з найскладніших і різноманітних частин мови з погляду семантичних параметрів, морфологічних характеристик і синтаксичних особливостей є дієслово як клас слів, який відображає у своїх значеннях багатогранні процеси позамовної дійсності, має категорійне значення динамічної процесуальної ознаки, вираженої в його граматичних категоріях [7, 403], є структурним і семантичним центром речення, який впливає на оформлення синтаксичної конструкції, до якої включаються слова інших частин мови.

У дієслівній лексиці виявляються різні модальні, видові відтінки, присутня вказівка на те, активний чи пасивний діяч та інші додаткові особливості, тісно пов'язуючись з його семантикою [8, 242] і роблячи дієслово цікавим із погляду вивчення його семантичних параметрів, а також дозволяючи виділити різноманітні парадигматичні групування лексико-семантичні групи, тематичні групи, лексико-семантичні поля.

Оскільки головна функція мови – бути засобом передавання інформації, то семантика посідає важливе місце серед лінгвістичних вчень. Саме тому мовознавці приділяють їй багато уваги.

В українському мовознавстві М.Голянич у своєму дисертаційному дослідженні вперше звернула увагу на групу дієслів на позначення мовлення та дослідила внутрішню валентність її елементів [9].

Мовлення є важливою частиною усіх різновидів діяльності людини, є дуже важливим за своїми функціями та займає провідну позицію при конструюванні текстів, тому зрозумілим є зацікавлення дієсловами на позначення мовлення.

Дієслова, що позначають мовлення розглядали та аналізували багато мовознавців, зокрема В.Попова, З.Нічман, Л.Васильєв, В.Бахтіна та інші.

Існують відмінності в підходах щодо складу та структури зазначеної лексико-семантичної групи.

Словом-ідентифікатором, яке відбиває поняття цього парадигмального об'єднання слів, постає лексема на позначення мовлення (*мовити, говорити, казати*), яка визначається так: мовлення – це процес (або результат процесу) вираження думки засобами мови [10]. Мовленням можна вважати як процес говоріння, так і його результат.

Процес мовлення передбачає багато компонентів, а саме:

- процес мовлення;

- мовця;
- слухача;
- хід вираження думки;
- об’єкт мовлення.

Існують різні тлумачення поняття «процес мовлення» і саме тому наявні різні терміни на позначення цієї групи слів. Мовознавці послуговуються такими термінами як «дієслова мовлення», «дієслова говоріння», «дієслова комунікації» тощо.

Дієслова, що позначають мовлення вказують на процеси мовлення, важливим для семантики даних дієслів є ті сторони мовленнєвої дії, які є важливими у кожній конкретній ситуації мовлення [11].

Велика частина дієслів мовлення – це назви мовленнєвих актів, які містять семи цілеспрямованої діяльності (*шепотіти, проговоритися*), й ті, які позначають процес обміну мовленнєвим актом (*бесідувати, тлумачити*).

Багато умов має мовленнєвий акт, щоб стати мовленнєвою дією, оскільки він є складною категорією. А саме необхідні:

- адресат;
- адресант;
- певні спільні функції мовців (соціальні ролі) ;
- спільні мовленнєві вміння (мовленнєва компетенція) ;
- спільні знання та уявлення про світ.

Процес мовлення включає в себе три головних етапи:

1. Зародження смислу мовлення;
2. Обирання мовних засобів, які реалізують мовлення;
3. Мовна реалізація задуму (озвучування).

При аналізі дієслів мовлення, науковці враховують те, що на хід мовлення вливають багато факторів: мовна здатність конкретної людини, як організований її інтелект, оперативне мислення, всіх знань, які наявні в ментальному лексиконі, включаючи мовні та позамовні знання, а також психічний та емоційний стан, почуття мовців та багатьох інших особливостей [12, с. 30]. Вони можуть визначати особисті властивості мовця, обставини або мету комунікації.

Усім одиницям лексико-семантичної групи дієслів на позначення мовлення властива категорійно-лексична сема «*говорити*», яка є незмінною ознакою всього лексико-семантичного поля, оскільки є більш нейтральною.

Групі дієслів на позначення мовлення властиві наступні класифікаційні ознаки::

- предметний зміст дієслова, тобто те, як воно співвідноситься з дією (актом, процесом) мовлення;
- як дієслова лексично сполучуються з іншими словами різних класів, наприклад, прислівникам на зразок *голосно, виразно, переконливо*;
- типи варіантів, які включають дієслова мовлення, які є ядром (зважаючи на напрямок мовної дії вони можуть бути: взаємоспрямованими, спрямованими на одного учасника комунікації чи ненаправленою дією);
- здатність дієслова вводити пряме мовлення в складніші синтаксичні будови [12, с. 35].

1.3. Внутрішні зв'язки в тематичній групі дієслів мовлення

Вибір певного дієслова, що позначає мовлення відбувається завдяки аспекту мовленнєвої дії, яку автор робить ключовою. Виходячи з цього можна виокремити п’ять типів мовлення, завдяки яким дієслова мовлення поділяються за класами:

1) манера говоріння;

2) стиль мовленнєвої поведінки;

3) місце та роль репліки в діалозі;

4) тема висловлення;

5) комунікативна постанова.

За думкою А. Кероп'ян, лексико-семантична група дієслів на позначення мовлення включає в себе три класи:

- нейтральних лексем: *говорити, казати, промовляти*;
- дескриптивних: *бурчати, вити, лопотати, кричати*;
- конкретизувальних:
  - спілкування: *обговорювати, домовлятись, сперечатись, дискутувати;*
  - повідомлення: *сповідатись, вихвалятись, нити, брехати, пояснювати;*
  - волевияв: *погоджуватись, відмовлятись, дозволяти, вимагати;*
  - емоційний вплив: *висміювати, звинувачувати, хвалити, втішати;*
  - мовний етикет: *вітати, бажати, дякувати*;

Н. Гут теж виділяє три класи дієслів говоріння, а саме ті, що позначають:

- безпосередньо сам акт мовлення: *казати, говорити, промовляти, висловлюватися;*
- який зміст має мовлення: *розказувати, зауважувати, заперечувати, протестувати, пояснювати, застерігати;*
- мовні особливості мовця та спосіб промовляння: *гомоніти, бурчати, кричати, шепотіти* [13].

Л.Васильєв виділяє такі групи дієслів на позначення мовлення:

1. Дієслова, що характеризують вимовну сторону мовлення, вони мають ядерну лексичну сему «вимовляння одиниць мовлення» (*мовити,*

правити, гомоніти). Ця група містить лексеми звучання (*бекати, скиглити, ойкати*) та лексеми називання (*називати, величати, іменувати*);

2. Дієслова, що наголошують зміст висловлюваної думки. Вони мають ядерну лексичну сему «вираження за допомогою мовлення якоїсь думки». У цій групі присутні дієслова, завдяки яким передається індивідуальна характеристика мовлення (*провадити, твердити, тараторити*); завдяки цій групі мовлення характеризується з погляду його змісту (*балагурити, варнякати, марнословити*); ті, що вказують на брехню (*брехати, обдурювати, заливати*); слова на позначення грубої розмови (*лихословити, пащекувати, відрубувати*); нарікання (*жалітися, нарікати, нити*); які позначають мовчання (*мовчати, замовкати, заціпити*) тощо.

3. Дієслова, завдяки яким підкреслюється за допомогою семантики комунікативна сторона мовлення та об'єднуються спільною ядерною лексичною семою, яка означає «передавання комусь за допомогою мовлення якої-небудь інформації». Містить дієслова зі значенням мовленнєвої взаємодії контакту (*обговорювати, полемізувати*); дієслова, які означають спонукання, які здійснюється за допомогою мовлення (*наказувати, спонукати, керувати*); дієслова, які характеризують саме комунікативну сторону мовлення (*повчати, доводити, обіцяти*).

4. Дієслова емоційного ставлення та оцінки, які мають ядерну лексичну сему «повідомлення чого-небудь кому-небудь для того, щоб висловити своє відношення до когось, чогось або дати оцінку комусь, чомусь» (*насміхатися, ганьбити, хвалити*). Містить слова мовленнєвого етикету (*дякувати, віншувати, поздоровляти*).

Мовлення, за семантичною категорією відбивається в системі дієслівних значень. Дана семантична категорія включає в себе кілька класифікаційних ознак, які відрізняють її від дієслів загальної лексики та допомагають виділити з-поміж інших категорій. Дієслова мовлення

класифікуються завдяки виокремленню насамперед загальних значень, а потім поступової їх конкретизації.

1.4. Основні ознаки дієслів мовлення

Лексико-семантичні поля – це слова, які об'єднані спільним значенням. Вони відбивають предметні, поняттєві й функціональні особливості позначуваних явищ. Лексико-семантичні поля розчленовуються на менші групи - лексико-семантичні групи, які включають в себе синонімію, антонімію тощо.

Лексико-семантична група об'єднує слова, які є однією частиною мови, беручи за основу єдину семантичну ознаку, яка міститься у цьому слові.

В. Г. Гак засвідчує, що слова, поєднані єдністю лексичного значення, утворюють лексико-семантичну групу. Вони мають наступні ознаки [14, с. 105]:

- граматичну однорідність (слова що мають одну граматичну категорію/ є однією частиною мови);
- семантичну однорідність (наявністю незмінної семи);
- здатність взаємозамінюватися.

Лексико-семантичне поле містить власне ядро та периферію. Ядро включає в себе найважливіші слова, які створюють синонімію та антонімію та поєднані один з одним смисловими відношеннями. Периферія ж містить в собі слова, що є менш малими функціонально та відносяться до інакшого лексико-семантичного поля. Такі слова є складнішими семантично і виявляють значення поля в його другорядній семантичній функції завдяки додатковому контексту. При членуванні на ядро та периферію лексико-семантичного поля відбувається упорядкування частин, що його складають. Для виділення у лексико-семантичного полі ядра застосовують відмінні підходи. Наприклад, Ф.Данеш, визначаючи ядро та периферію, враховує такі критерії: ступінь об'єднання мовних елементів, їх функцій не навантаження, як часто вживаються тощо [15, с. 9-21].

У ядрі поля містяться такі прикмети:

1) слова, які найточніше виражають значення слова;

2) слова, які мають найбільшу однозначність;

3) слова, які використовуються постійно, найчастіше [16, с. 10].

За засобами, які становлять ядро, О. В. Бондаренко окреслює такі типи полів:

- моноцентрове поле, тобто таке, яке опирається на граматичну категорію;
- поліцентрове поле, тобто те, що ґрунтується на комплексі різних мовних засобів.

У лексико-семантичній класифікації дієслів постає питання про «перетин класів». Тому актуальною є можливість проведення чітких меж між класами слів, і як наслідок, правомірності підстав, за якими утворюються класифікації значень та слів. Оскільки лексичне значення слова має свої відмінності (граматична парадигма, семантична і синтаксична сполучуваність, свої можливості утворення слів), то перетину значень одиниць, які мають такий сукупність формальних ознак, не має зовсім. Тому «перетин значень» - це єдність сенсу, який становить ціле слово з декількох значень. [17, с. 25-26].

Для розкриття системи лексико-семантичного взаємозв'язку дієслів на позначення мовлення потрібно виконати не тільки аналіз їх словникових визначень, але і проаналізувати велику кількість контекстів, в яких зустрічається досліджуване слово. У розгляді дієслів на позначення мовлення можна скласти таку класифікацію:

1. За стилістичною функцією такі дієслова можна поділити на:

- слова нейтральної лексики: *говорити, розмовляти, розповідати, казати, пояснювати, розповідати повідомляти тощо*;

- слова зі стилістично піднесеною лексикою, а саме:

- з книжковою лексикою: *віщати, декларувати, повістувати*;
- з високою лексикою: *проклинати, благати тощо*;
  - слова зі стилістично зниженою лексикою, а саме:
- з розмовною лексикою: *базікати, балагурити, буркотіти*;
- слова простої мови: *матюкатися, лаяти, гавкати тощо*.

2. За сферою вживання дієслова мовлення бувають:

- жаргонізми: *балабонити, базарити*;
- діалектні слова: *таламатати, лебедіти, дейкати тощо*.

3. За частотою вживання дієслова на позначення мовлення поділяються на:

- слова активної лексики: *свідчити, вимовляти*;
- слова застарілої лексики: *ректи, ясувати, оповідувати тощо*.

4. Дієслова за змістом значення, що виражається:

- говорити багато: *тріпатися, патякати, базікати*;
- говорити мало: *відрубати, відрізати*;
- говорити тихо: *шепотіти, бурчати*;
- говорити голосно: *кричати,галасувати;*
- передавати інформацію: *переказувати, повідомляти;*
- грубо звертатися до когось: *лаяти, матюкатися, загризатися;*
- говорити неправду: *брехати, обмовляти та інші.*

5. Дієслова мовлення за структурою поділяються на:

- вільні: *процідити, заговорювати*;
- невільні (тобто фразеологізми): *процідити крізь зуби, заговорювати зуби тощо.*

6. За вираженням системного відношення:

- синоніми: *ляпати, брехати, вигадувати;*
- антоніми: *говорити – мовчати, шепотіти – кричати тощо*.

1.5. Методи і прийоми дослідження тематичної групи дієслів мовлення

У даній роботі застосовані різні методи та прийоми дослідження тематичної групи дієслів мовлення. Зокрема, конкретні (описовий метод, метод компонентного аналізу, метод порівняння) та загальні (індукція та дедукція).

Порівняння та протиставлення понять індукція та дедукція існує багато часу.

Дедукцією називають метод дослідження, основою якого завдяки загальним положенням (гіпотезам, аксіомам) виконують заключення щодо різних фактів. Ґрунтується завдяки істині: правдиве посилання має так само правдивий висновок.

Індукцією називають метод дослідження, на основі якого висновки про загальне роблять завдяки лише знанням про окреме. Даний метод робить загальний висновок завдяки окремим конкретним спостереженням.

Можна зробити висновки, що індукцією є логічний висновок від окремих частин до загального, а дедукцією навпаки, від загального до окремих частин.

За емпіричними науками, в які входить також лінгвістика, це порівняння та протиставлення має відношення до суперечливості між саме сутністю об'єкта, що досліджується та фактами, які наявні у дослідника.

У реальних лінгвістичних дослідженнях не можливо використовувати індуктивний та дедуктивний метод по окремості, хоча інколи спостерігається перевага одного з методів.

Метод, який використовується у мовознавстві найчастіше та є більш давнім називається описовий метод. Завдяки описовому методу мовні одиниці описуються, пояснюються особливості їх за будовою та те, як вони функціонують у даний період розвитку мови (тобто в синхронії). Описовий метод відбувається за такими етапами:

1) виділяються одиниці аналізу (фонеми, морфеми, лексеми тощо);

2) виділені одиниці членуються;

3) далі виділені одиниці класифікуються.

Компонентним аналізом є метод, за яким встановлюють структуру значення слова завдяки елементарним змістовним елементам – семам. Даний метод розкладає лексичне значення слова на семи, які видяліють завдяки логічному шляху, а саме: всі семи у значенні слова представлені одним або декількома словами.

Значення слова *говорити* складається з таких сем «висловлювати думку», «усно», «на якусь тему», значення слова *балакати* - з сем «висловлювати думку», «усно», «беззмістовно», слово *белькотати* - з сем «висловлювати думку», «усно», «швидко», «нерозбірливо». Отже, за значенням дані семи

повторюються. Загалом значення слів, які близькі за смислом відрізняються в більшості випадків одним компонентом. Компонент,який є спільним та узагальнюючим називається архісема. Компонент, який є відмінним називається диференційна сема, компоненти за контекстом називаються потенціальною семою.

Одним з головних методів є порівняльний метод, який завдяки порівнянню винаходить відмінне та спільне у явищах, що досліджують. А також у закономірностях розвитку. Порівняльний метод включає такі різновиди та підходи:

1) зіставлення – встановлює суть різних об’єктів;

2) типологія (типологічний підхід) – пояснює схожість однаковими або схожими обставинами розвитку;

3) генетичний підхід пояснює близькість явищ тим, що вони мають спільне походження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Отже, дієслово – це самостійна частина мови, яка вказує на дію, процес або процесуальний стан і тому є головною одиницею мови, яка за допомогою граматичних категорій відносить дійсність як рух до реального або гіпотетичного часу та до об’єкта і суб’єкта дії. Українське дієслово аналізували багато мовознавців в різних аспектах.

Оскільки головна функція мови – бути засобом передача інформації, семантика полягає важливе місце серед лінгвістичних вчень. Саме тому мовознавці приділяють їй багато уваги.

Системна організація лексики – це важливий і пріоритетний напрямок сучасного мовознавства. Системність лексики визначається такими чинниками як:

- змога тлумачити будь-яке слово за допомогою інших слів тієї самої мови;
- можливість опису семантики слів за допомогою елементарних слів;
- системність та впорядкованість об’єктивного світу, який відображається у лексиці.

Лексико-семантична система мови – це рівень структури мови, що включає в себе слова мови та їх значення. Її базою є відношення, серед яких головними є парадигматичні, синтагматичні та епідегматичні. Лексико-семантичне поле є найбільшим парадигматичним об’єднанням.

Лексико-семантичні поля – це слова, які об’єднані спільним значенням. Вони відбивають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Вони містить власне ядро та периферію. Ядро включає в себе найважливіші слова, які створюють синонімію та антонімію та поєднані один з одним смисловими відношеннями. Периферія ж містить в собі слова, які є менш малими функціонально та належать до інакшого лексико-семантичного поля. Такі слова є більш складними семантично і виявляють роль поля в його вторинній семантичній функції за допомогою додаткового контексту.

Лексико-семантичні поля розчленовуються на менші групи - лексико-семантичні групи, які включають в себе синонімію, антонімію тощо.

Лексико-семантична група об’єднує слова, які є однією частиною мови, беручи за основу єдину семантичну ознаку, яка міститься у цьому слові.

Дієслова на позначення мовлення розглядали та аналізували багато мовознавців, зокрема В.Попова, З.Нічман, Л.Васильєв, В.Бахтіна та інші.

При аналізі дієслів мовлення дослідники зауважують на те, що башато факторів сприяють на процес говоріння: мовна здатність людини, організація її інтелекту, оперативне мислення, вся база знань, яка наявна в ментальному лексиконі, зокрема мовні та позамовні знання, а також психіка, емоції, почуття мовця та багато інших чинників.

Всім одиницям лексико-семантичної групи дієслів на позначення мовлення властива категорійно-лексична сема «говорити», яка є незмінною ознакою всього лексико-семантичного поля, оскільки є більш нейтральною. Існує багато класифікацій дієслів на позначення мовлення.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ВАРІЮВАННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ

2.1. Лівобічні синтаксеми

У сучасній українській мові треба розрізняти правобічну і лівобічну валентність дієслів. Лівобічна валентність дієслова представлена суб'єктним-субстанціальним компонентом, що є необхідним для одновалентних та багатовалентних дієслів. Суб'єктний субстанціальний компонент має за собою закріплене місце. Найчастіше він знаходиться перед дієсловом, і тому є можливість визначення лівобічної валентності дієслова. Суб'єктна синтаксема у лівобічній позиції властива всім дієсловам сучасної української мови, окрім дієслів з нульовою валентністю, у яких лівобічна суб'єктна валентність є лексично не вираженою. Лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми зазвичай виражає називний відмінок.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми одновалентних дієслів виражені суб'єктною синтаксемою. Суб'єктна синтаксема переважно співвідноситься з групами дієслів на позначення:

- вигуків: *агукати, гиркати, нукати;*
- звуків, властивих птахам, тваринам, комахам: *гавкнути, вищебечувати, зацвіркотіти;*
- занять: *ректорувати, професорувати, секретарювати;*
- умінь, уподобань: *комікувати, господарювати, злодіювати;*
- вікового стану людини: *дівочими, бабувати, забабіти;*
- соціально-побутового стану людини: *диктаторствувати, зациганити, княжити;*
- фізичного стану людини: *занудити, трясти, ослабнути;*
- психофізичного стану людини: *заїкатися, вагатися, дуріти;*
- вираження кольорової гами: *багріти, жовтіти, вчорніти;*
- стосунку до зміни зображення: *блищати, яскравіти, мерехтіти;*

- посилення якості, виникнення нової ознаки: *гіркнути, дужчати, засихати.*

Суб'єктна синтаксема, що позначає носія процесу чи стану, сполучається з двовалентними дієсловами таких семантичних груп:

- почуттів до особи: *кохати, зневажати, сподобатися;*
- ставлення до певного об'єкта: *благословляти, задражнити, консультувати;*
- рухів, що виконують неактивні учасники дії: *заплямкати, блискотати, зацмокати;*
- місцеперебування суб'єкта: *проживати, мешкати, юртитися.*

Лівобічні субстанціальні синтаксеми сполучаються з тривалентними дієсловами, які позначають:

- активну дію, що виконує суб'єкт: *вдряпнути, зализати, розмалювати;*
- «давання»: *дарити, обділяти, розіслати.*

Лівобічні субстанціальні синтаксеми поєднуються з такими чотиривалентними дієсловами на позначення:

- писання: *виписати, перезаписати, дописувати*;
- пересування: *брести, повзти, ходити.*

Лівобічні субстанціальні синтаксеми п'ятивалентних дієслів сполучаються з дієсловами, які означають рух: *вилетіти, доплисти, промчати.*

Лівобічні субстанціальні синтаксеми шестивалентних дієслів поєднуються з дієсловами, які позначають об'єктне і суб'єктне переміщення. До них належать такі дієслова, як: *внести, нанести, рознести.*

Лівобічні субстанціальні синтаксеми поєднуються з семивалентними дієсловами, які позначають переміщення: *доставити, відправляти, навозити.*

2.2. Правобічні синтаксеми

Правобічні іменникові компоненти включають в себе наступні синтаксеми:

- об’єктна;
- адресатна;
- інструментальна (засіб або знаряддя дії);
- локативна (початковий пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху).

Для присутності якоїсь правобічної іменникової синтаксеми важливим є валентна можливість дієслова.

Дієслова, що є двовалентними мають у правобічній позиції об’єкт або локатив; тривалентні дієслова – об’єкт, адресат або інструменталь; чотиривалентні дієслова – об’єкт, адресата, інструменталь або локатив; п’ятивалентні дієслова – об’єкт, інструменталь і локатив; шестивалентні дієслова – об’єкт, адресат і локатив; семивалентні дієслова – об’єкт, адресат, інструменталь і локатив. Правобічні компоненти у відповідній позиції позначають непрямі відмінки.

У двовалентних дієсловах правобічна валентність відкриває одну з трьох позицій субстанціальних синтаксем – об’єктну, інструментальну або локативну.

Залежно від семантичного навантаження дієслова об’єктна синтаксема позначає людину або предмет, на які спрямовується дія або стан, і сполучається з певними лексико-семантичними класами дієслів на позначення:

- почуттєвого стосунку до особи або предмету: *вірити, ненавидіти, розхвилювати;*
- керування: *правити, керувати, командувати;*
- впливу суб’єкту на об’єкт : *колонізувати, ополячувати, мадяризувати;*

- дії суб’єкту на об’єкт: *бракувати, асфальтувати, бронзувати;*
- активної дії, суб’єкт і об’єкт при яких означає осіб: *арештовувати, виховувати, гнівити;*
- рухів, виконуваних неактивними учасниками дії: *блимати, кліпати, моргнути;*
- місцеперебування суб’єкта: *лежати, сидіти, стояти.*

До тривалентних дієслів, які вимагають об’єктної та інструментальної синтаксем, належать дієслова, що позначають:

- дію суб’єкта на об’єкт: *барвити, вичісувати, висікти;*
- сполучуваності з об’єктною та адресатною синтаксемами: *виділяти, дорити, роздати;*
- називання: *звати, іменувати, величати*.

Чотиривалентні дієслова вимагають таких позицій правобічної валентності: об’єкта дії, адресата, знаряддя дії або локатива. Об’єктна синтаксема сполучається з чотиривалентними дієсловами, що позначають:

- саме процес «писання»: *дописати, підписати, списувати;*
- вилучення об’єкта певним знаряддям: *віддерти, відколупати, зрізати;*
- членування на вихідний пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху: *іти, бігти, ступати.*

П’ятивалентні дієслова на позначення руху, переміщення: *мчати, пролетіти, запливати.*

Правобічна валентність шестивалентних дієслів *(внести, винести, рознести)* характеризуються об’єктною, адресатною та локативною синтаксемами.

Семивалентні дієслова, що пов’язуються з правобічними субстанціальними синтаксемами, включають в себе дієслова, які являють переміщення об’єкта: *ввозити, переправити, повезти.*

Первинні порівняльні синтаксеми простого речення включають в себе предикати порівняння різних типів синтаксем (предикати на позначення дії, якості, стану і ін.). Семантику порівняння предикатним синтаксемам предоставляють аналітичні синтаксичні морфеми другого рангу [18, с.138] – частки на позначення порівняння *як, мов, немов, наче, неначе, ніби* і подібні, наприклад:

- порівняльні предикати дії: *Щось відбувалося навколо. Мов приближався кінець світу*;
- порівняльні предикати стану: *Йому ніби стало легше* ;
- порівняльні предикати якості, які можуть бути оформлені завдяки аналітичним синтаксичним дієслівним морфемам – зв'язок *бути, ставати, робитися* [18, с. 206] та порівняльних часток: *Вона була зовсім як богиня*; Порівняльні предикати якості включають в себе також предикати якості відношення, які потребують наявність іменникової синтаксеми, яка має функцію об'єкта порівняння у правобічній позиції [19, с. 255]: *Вона була низька за зростом, нижча від своєї сестри…*.

Первинні порівняльні синтаксеми простого речення включають в себе субстанціальні синтаксеми, які мають функцію суб'єкта дії, стану, процесу, які виражаються основними морфологічними варіантами суб'єктної синтаксеми – Тобто, аналітичними синтаксичними морфемами та називним відмінком іменників – порівняльними частками. Дані порівняння постійно є ірреальними: *Бачу, двері ніби відкриті, а з них виходить виходить наче привид, уже й померлий та воскреслий, та наближається до мене…* . Порівняльні субстанціальні синтаксеми цього типу вирізняються ти, що ірреальна семантика часток, зо використовуються перед лівобічною (суб'єктою синтаксемою), має й нереальнвсть семантики предикатів та складає загалом ірреальну порівняльне ціле: *Ще тільки ранок, а уже немовби день закінчився.*

Інструментальні синтаксеми, що виражаються завдяки орудному відмінку іменників та аналітичної синтаксичної морфеми є порівняльною

часткою, тобто різновидом первинних порівняльних субстанціальних синтаксем: *Хлопець немов молотом стукнув по металевій поверхні*. Локативна порівняльна синтаксема, що виражається прийменниково-відмінковою формою та аналітичною синтаксичною морфемою другого рангу є порівняльною часткою і виражає:

- динамічну локалізацію: *...Дошка сама ніби між пазлами в картині сама влізла*;
- статичну локалізацію: *Він ніби під ногами відчував свою нову квартиру.*

Семантико-синтаксичний структурний різновид, який є поширенішим серед порівняльних синтаксем у сучасній українській мові – це складна, семантично неелементарна синтаксема, яка має позицію детермінованого слена речення, який виражений називним та непрямим відмінком іменника та порівняльним декон'юнктивом *як, мов, немов, наче, неначе, ніби* [18] і інші. Подібні синтаксеми, які є складними, діють у семантико-синтаксичній структурі речення у вигляді семантичних варіантів субстанціальних синтаксем та предикатних синтаксем, також виконують порівняльний зміст підрядних порівняльних речень, які утворили їх завдяки трансформації, згортання формально-синтаксичної структури складного речення і структурної конденсації підрядної частини до члена речення [18, с. 168].

Вторинними порівняльним предикатними синтаксемами, які мають семантику обставини, та членуються на ряд різновидів виступають детермінантні члени речення [19, с. 273]:

- порівняльні часові синтаксеми – вказують на відношення у часі в вихідному складному реченні, порівнюючи момент однієї та іншої дії. Момент однієї дії виражається предикатом дії, який підпорядковується, а момент другої дії виражається морфологізованим прислівником, який поєднується з порівняльним декон'юнктивом. Вони, звісно, завдяки свому значенню доповнюють загальну семантику речення: *Він промовляв, як вперше, а голос сильно тремтів.*;

- порівняльні причинові синтаксеми віддзеркалюють причиново-наслідкові відношення у складному реченні, що у ускладненому простому реченні з вказаними синтаксемами вихідною одиницею. Для порівняльних причинових синтаксем головним морфологічним різновидом є те, що поєднуються прийменниково-відмінкові форми і порівняльні декон'юнктиви. Також відтінок у семантиці порівняння виражається за допомогою декон'юктивів, а за допомогою прийменників передаються додаткові відтінки щодо походження явищ, причини результату, які сприяють утворенню певного навслідка: *Собаки притулилися одна до одної. Немов від страху, цуценя на руки попросило*. Інколи, щоб виразити порівняльно причинову синтаксему використовується іменник у називному відмінку, який поєднується з декон'юнктивом *як*: *Дівчина злякалася і побігла, а коли зрозуміла що відбувається, встала як вкопана*. Порівняльно причинові синтаксеми включають також такі морфологічні різновиди як дієприслівник та дієприкметник, які використовуються у поєднанні з ірреальними декон'юнктивами *мов, немов, наче, неначе, ніби* та вказують на причинові відношення, які відбуваються у певних мовленнєвих умовах: *Вони побігли, мов дурні*;

- порівняльні цільові синтаксеми. Це найпоширеніший морфологічний варіант віддієслівних дієприслівників разом з порівняльним декон'юнктивом *мов, немов, мовби, ніби* тощо. Морфологічна структура дієприслівників виключає морфеми, які позначають цільові відношення. Однак дані порівняльні конструкції на даному етапі розвитку мови можна змінити у складнопідрядні порівняльні речення, які включають детермінантні підрядні частини: *Вона присіла на стілець, мов релакчуючи → Вона присіла на стілець, мов хотіла релаксувати,* а модальні лексеми на позначення бажання у підрядній частині, наприклад: *хотіти, бажати, прагнути, намагатися* ускладнюють семантику речення зі значенням наслідку, який бажається: *–Дівчино! – прокричав хлопець, немов благаючи. –*

Поверніться! → – Дівчино! – прокричав хлопець, немов він хтів вблагати дівчину. – Поверніться!

Атрибутивні синтаксеми також входять у вторинні порівняльні системи, що поєднуються з аналітичною синтаксичною морфемою другого рангу – порівняльною часткою: Вона *Дівчина була щаслива звістці. Вона скакала немов дитина*; Вони також існують як детермінанти та поєднуються з порівняльним. Також вони конкретизують порівняльні відношення: *Між м'якими руками, ніби шовк, розмістилася моя долонь*. Дані синтаксеми, яки виконують функцію детермінантів виявляються також завдяки морфологізованим дієприкметникам: *Блимаючи своїми, ніби намальованими, очима, посміхнулась*.

Порівняльні атрибутивні синтаксеми також виражаються за допомогою іменників у називному відмінку та прийменниково відмінкової форми форми разом із декон'юнктивом порівняння, що, як правило, знаходяться у постпозиції відповідно до атрибутивних синтаксем у простому ускладненому реченні. Їх утворення відбулося завдяки перетворенню складнопідрядного речення у просте. Порівняльні синтаксеми, які виражаються за допомогою називного відмінка іменників, утворюються від субстанціальної синтаксеми підрядної порівняльної частини у складнопідрядному реченні: *Пшеничне, як поле, волосся, розліталося від вітру* → : *Пшеничне, як поле є пшеничним, волосся, розліталося від вітру*. Через таку змінуні іменникові лексемм в поєднанні з порівняльним декон'юнктивами набувають порівняльне значення атрибутивної ознаки: *Статний, мов дуб, юнак, покликав всіх за собою.*

2.3. Валентні якості дієслів мовлення

Головною задачею у описі валентності дієслова за С. М. Кибардіною виділяються валентні типи. Тобто те, як поєднуються дієслова та загальна валентна якість.

За С. М. Кибардіною виділяються суб'єктні та об'єктні дієслова, що є підрозділами дієслів за валентною класифікацією. Зазначені типи включають

в себе наступні ознаки:семантика та яка кількість акантів, що характеризувалися разом з семантикою дієслова, чи є вони обов’язковими (факультативними) за змістом та формальним планом.

За С. М. Кибардіна лексико-семантичні групи висвітлюються як сполучення дієслів, які мають загальні семантичні ознаки, вони вказують на те, що позначувані явища дійсності схожі. За семантикою обидві класифікації висвітлюють схожі чи не схожі виділені підрозділи.

Наявні групи дієслів, які мають спільний тип якостей валентності, наприклад дієслова на позначення положення у просторі. Ця спільність виявляється у тому, що дані дієслова мають загальні граматично-семантичні ознаки. Існують також інші групи дієслів, які не мають подібну єдність. Прикладом такої групи можуть послугувати дієслова мовлення, які поділяються на декілька валентних типів.

Лексико-семантичним полем дієслів на позначення мовлення слугують слова «*говорити, розмовляти, сказати*», у яких наявні два валентні варіанти:

- одновалентні, ті що вказують на діяльність суб'єкта : *Проте шепіт лунав так поряд, наче той, хто шепотів, знаходився майже біля мене*;

- трьохвалентні*: Більше за те, що я сказала тобі, я нікому не скажу.*

У поданому варіанті дієслова мають тип дієслів на позначення передавання інформації. У них присутній такі три актанти:

- суб'єкт;

- адресат;

- об'єкт.

На особу вказують суб'єктна та адресатна синтаксеми, об'єктна синтаксема виражається по різному та семантично складна. Розрізняються:

- пряма мова, тобто безпосередньо сама інформація: - *Квітка майже розквіла, - сказав сказала дівчина мамі. – Скоро буду радувати нас червоними пелюстками*;

- словосполучення, які вказують на предмет або явище, інформація про який розповідається: *Та історія, яку ми вчора обговорювали*;

- слова, на позначення форми та оцінки інформації: *Така балакуча. Так смішно розказує всяку маячню.*

Поєднання з дієсловами даних форм відбувається по-різному. Дієслова *говорити, розмовляти* рідко використовуються у прямій мові, *сказати* – у більшості випадків використовується у прямій мові. Дієслова *говорити, розмовляти* загалом виступають у сполученні з предметом інформації: *І справді капітан був у рубці. Сидячи біля дівчини, що відпочивала, їй говорив.*

Отже, завдяки валентнім якостям дієслова на позначення мовлення поділяються на дієслова на позначення мовлення, які належать до валентного типу передачі інформації (*говорити, розмовляти, розповідати*) та дієслова мовлення, які складніші за валентними якостями*(шепелявити, шепотіти, брехати)*: *"Давай спитаємо її?" - прошепотів хлопець, хоча поряд з ним не було нікого, хто міг почути.*

Загалом виділяються такі валентні типи: передача інформації суб'єкт-адресат-об'єкт, вираження думки суб'єкт-об'єкт, характеристика суб'єкта. Значення мовлення у цих варіантах може бути одним з актантів об'єкт-засіб з семантикою інформації, її форми та оцінки або входити у значення дієслова форма/оцінка.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Важливим у сучасній українській мові є розрізнення правобічної і лівобічної валентності дієслів. Лівобічна валентність дієслова представлена суб'єктним-субстанціальним компонентом, що є необхідним для одновалентних та багатовалентних дієслів.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми одновалентних дієслів виражені суб'єктною синтаксемою. Переважно співвідноситься з групами дієслів на позначення вигуків, звуків властивих тваринам, птахам та комахам, занять, умінь, вікового, соціально-побутового, психічного та психофізичного стану людини, вираження кольорової гами, зміни зображення, посилення якості, виникнення нової ознаки.

Суб'єктна синтаксема, що позначає носія процесу чи стану, сполучається з двовалентними дієсловами таких семантичних груп: почуттів до особи, ставлення до певного об'єкта, рухів, що виконують неактивні учасники дії, місцеперебування суб'єкта.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми сполучаються з тривалентними дієсловами, які позначають: активну дію, що виконує суб'єкт, дієслова «давання».

Лівобічні субстанціальні синтаксеми поєднуються з такими чотиревалентними дієсловами на позначення: писання, пересування.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми п'ятивалентних дієслів сполучаються з дієсловами, які означають рух.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми шестивалентних дієслів поєднуються з дієсловами, які позначають об'єктне і суб'єктне переміщення.

Лівобічні субстанціальні синтаксеми поєднуються з семивалентними дієсловами, які позначають переміщення.

Правобічні іменникові компоненти диференціюються на такі синтаксеми: об'єктну, адресатну, інструментальну (знаряддя або засіб дії),

локативну (початковий пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху). Наявність певної правобічної іменникової синтаксеми залежить від валентності дієслова.

Залежно від семантичного навантаження дієслова об'єктна синтаксема позначає людину або предмет, на які спрямовується дія або стан, і сполучається з певними лексико-семантичними класами дієслів на позначення: почуттєвого стосунку до особи або предмету, керування, впливу суб'єкта на об'єкт, дії суб'єкту на об'єкт, активної дії, суб'єкт і об'єкт при яких означає осіб, рухів, виконуваних неактивними учасниками дії, місцеперебування суб'єкта.

До тривалентних дієслів, які вимагають об'єктної та інструментальної синтаксем, належать дієслова, що позначають: дію суб'єкта на об'єкт, сполучуваності з об'єктною та адресатною синтаксемами, називання.

Чотиривалентні дієслова вимагають таких позицій правобічної валентності: об'єкта дії, адресата, знаряддя дії або локатива. Об'єктна синтаксема сполучається з чотиривалентними дієсловами на позначення: процесу «писання», вилучення об'єкта певним знаряддям, членування на вихідний пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху.

П'ятивалентні дієслова на позначення руху, переміщення.

Правобічна валентність шестивалентних дієслів *(внести, винести, рознести)* характеризуються об'єктною, адресатною та локативною синтаксемами.

До семивалентних дієслів, які поєднуються з правобічними субстанціальними синтаксемами, відносимо дієслова, що позначають переміщення об'єкта.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОБІЧНІ ТА ЛІВОБІЧНІ СИНТАКСЕМИ

3.1. Суб'єктна синтаксема

Суб'єктна синтаксема (лівобічна) означає діяча, носія стану, ознаки, кількості тощо. Наприклад: *Син розповідає вірш батькам*. *Собака гавкає*. *Дівчина довго мовчить*.

У лівобічній валентності предикатним компонентам підпорядковуються суб'єктні синтаксеми, які виконують роль підмета або другорядних членів [32, с. 137]. Всім дієсловам української мови властива наявність в лівобічній позиції суб'єктної синтаксеми, окрім дієслів з нульовою валентністю [33, с. 135].

Особливості суб'єктної синтаксеми:

1. Загалом, в реченнях української мови суб'єктна синтаксема виражається іменниками на позначення істот або займенниками: *Мати заспівала пісню лагідним голосом*; *Він закричав на дівчину і та заплакала*.

Суб'єктна синтаксема загалом виражається іменниками-істотами оскільки тільки вони (живі істоти) усвідомлено діють, проявляють зусилля, які спрямовуються на перетворення об'єкта. За словами О. О. Пєшковського, "діяти можуть тільки живі істоти, всі ж інші предмети не діють, а тільки рухаються. Живі істоти "діють" тому, що вони рухаються зі своєї волі, довільно" [28, с. 99].

2. Суб'єктом у реченнях також можуть виступати іменники зі значенням предмету за допомогою метонімічного перенесення: *Українське військо проспівало гім*н. Називаючи суб'єкт актуалізується уявлення про сукупність істот.

3. Суб'єкт позначений інструментом дії, а не саме її виконавцем: *Лусне десь по лобі ложка*. У таких реченнях суб'єктом є особа, яка використовує інструмент, проте вона передбачена лише уявою. За словами Г.В. Кутні «активність механізми отримують від реально керованого ними суб'єкта, і мова закріплює це набуття» [29, с. 17].

4. Суб'єктну синтаксему також може представити іменник-неістота (психічне явище або явище природи): *Кохання співає у моїй душі*. *Вітер шепоче мені на вухо*.

А. П. Загнітко вважає, що «розширення складу лексем-репрезентантів лівобічної валентності дієслова в результаті таких переосмислень «зумовлює неодноплощинні семантичні нашарування в дієслові, трансформує речення із семантично елементарного в семантично складне» [30, с. 200].

5. Суб'єкт реалізується предметом-неістотою. І оскілки вони не можуть виконувати дій усвідомлено, то вони виконуються випадково, неконтрольовано: *Перо десь упало*.

Традиційно суб'єктна синтаксема в реченнях української мови виражається іменниками у називному відмінку, проте також може позначатися формою давального відмінка: *Йому говорити треба було багато, проте він мовчав.*

Окрім іменників, суб'єктні синтаксеми представлені також займенниками. А саме, займенниковими іменниками і субстантивованими займенниковими прикметниками: *Ти говориш все, що ти знаєш*? *Сей мовчав вже другий тиждень.*

Синтаксема у функції суб'єкта дії є основним семантичним варіантом суб'єктних синтаксем. Вона поділяється на:

1) суб’єкт, що позначає конкретну фізичну дію з активним виконавцем при дієсловах зі значенням руйнування або творення та інтенсивності дії: (*ламати, будувати, бити*): *Хтось розбив цей келих*;

2) локативна дія суб’єкта при дієсловах на позначення руху (*летіти*), а також просторового переміщення (*нести*) та перехідного типу (*падати*): *Щось летить у небі, але не зрозуміло що*; *Дехто ніс велику коробку*; *Вона впала дуже болісно*;

3) суб’єкт, що позначає мовленнєву діяльність, дієслова говоріння (*говорити, балакати, мовити, розповідати*): *Я сказав їй, що вона виглядає привабливо*; *Хтось балакав не стуляючи рота*; *Вона мовила майже пошепки*; *Він розповідав цікаву історію, проте ніхто його не слухав*;

4) суб’єкт на позначення розумової діяльності (*думати, вірити*): *Вони вірили всьому, що він казав*; *Хтось думав, що це правда*;

5) суб’єкт на позначення психічної діяльності та сприйняття (*чути, бачити*): *Я бачила перед собою дивовижний пейзаж*; *Він почув те, що я сказала, напевно, з п’ятого разу.*

Синтаксема у функції суб’єкта процесу включає такі семантичні класи із суб’єктами на позначення:

1) природних процесів (*рости, цвісти*): *Усе цвіте навколо і радує око*; *Він росте як на дріжджах*;

2) процесів (фізіологічних), які відбуваються в істот (*вмирати, старіти*): *Вона померла швидко та безболісно*; *Вони хворіють всією родиною;*

3) емоційних та психічних процесів (*мучитися, радіти*): *Він радів кожному дню*; *Вона мучилася від нерозділеної любові*;

4) процесів звучання (*шуміти, дзвеніти*): *Щось зашуміло дуже несподівано*; *Воно дзвеніло без перестану*;

5) процесу і вокативного стану у поєднанні (*стояти, сидіти*): *Вони стояли поряд з університетом*; *Він сидів нерухомо декілька годин*.

Синтаксеми у функції суб'єкта залежно від конкретного значення предиката поділяються на суб'єкти:

1) фізичного стану істот, предметів, явищ (*тепло, морозити*): *Мені стало тепло коли я вдягла кофту*; *Її морозило чи від хвороби, чи від холоду*;

2) психічно-емоційного стану разом з предикативними прислівниками (*страшно, боляче*): *Йому було страшно, проте він не подавав виду*; *Їй стало боляче, проте вона стерпіла*;

3) інтелектуального стану разом з предикативними прислівниками (*вірити, вважати*): *Ми не вірили в це, проте факти казали самі за себе*; *Хтось вважає, що в сусідів трава зеленіша*;

4) стану та відношення: *Йому вже набагато краще*;

5) емоційно-оцінного ставлення суб'єкта до об'єкта разом з предикатами *кохати, заздрити*: *Він кохав її до безтями*; *Вона заздрила своїй подрузі.*

Суб'єкт локативного стану поєднується з локативними предикатами, що передають просторові стани, процеси, ознаки предметів (*бути, перебувати*): *Де би я не був, все про тебе нагадує*.

Семантична парадигма синтаксем у функції суб'єктної синтаксеми якісної ознаки у співвідношені з предикатом якості включає суб'єкти :

1) власне-якісної ознаки за предикатом якості, що вказує на постійну ознаку предмета (*щасливий, вільний*): *Він буде вільний*; *Я щаслива, як ніхто інший;*

2) якості та відношення (*вищий*): *Він вищий за неї на двадцять сантиметрів;*

3) якісно-модального відношення: *Мені не треба пустих обіцянок*.

Найчастіше, займенникові суб'єктні синтаксеми на позначення активного виконавця дії як носія ознаки, реалізуються через називний відмінок. Проте рідше уживаються й в інших відмінках. Називний відмінок має ознаки активності та тісного зв'язку з дією [35, с. 10]. Називний відмінок виявляється в тому, що він диктує присудкові форми числа, роду та особи [34, с. 115].

Дієслівна лексика української мови включає в себе лексеми на позначення мовлення. Дані лексеми потребують наявність лівобічної синтаксеми (суб'єктної синтаксеми). Оскільки процес мовлення не мовже відбуватися без мовця. Проте такі конструкції можуть і поширюватися правобічними синтаксемами.

Двовалентні конструкції потребують наявність суб'єкта на позначення суб'єкта мовленнєвої діяльності, розумової діяльності та суб'єкта конкретної фізичної дії.

Активного діяча у конструкціях х предикатом дії позначає суб'єктна синтаксема. Активністю є здатність людей і тварин активно переміщатися у просторі або ще їхня здатність впливати на інші об'єкти, у тому числі на людей і тварин [11, 192].

Іменники на позначення істот найчастіше виражають суб'єкт дії.

Виокремлюють такі види суб'єкта діяча:

- власне-діяч;
- діяч-стихійна сила;
- діяч-маса;

- знаряддя-пристрій.

Перший вид здійснює цілеспрямовану дію (інтелектуальну, мовленнєву або фізичну). У ролі першого виду (власне-діяч) виступають:

- власні назви осіб.: ***Марічка*** *цілий день* ***читала*** *книгу «Квіти для Елджернона»;*
- загальні назви осіб на позначення національності, професії, статі та ін.: ***Жінки розповідають*** *секрети приготування ідеальної випічки*;
- іменники збірності (сукупність, яка сприймається як дещо ціле): ***Козацтво побігло*** *на зустріч ворогу;*
- угрупування тварин і людей, які за граматикою не виражають істот, і не є неподільними, можуть утворювати форми множини: ***Рій напав*** *на хлопчика.*

Суб’єкт зі значенням емоційно психічного процесу позначає позитивне або негативне відношення та оцінку: ***Він*** *завжди* ***сумує*** *від його приходу*.

Субєктна синтаксема при наданні об’єкту рухів, які повторюються і виконуються предметами або частинами тіла, переходить на іменники на позначення людей: ***Вона*** *жваво* ***крутила*** *головою*. У таких конструкціях обов’язковою є наявність інструментальної синтаксеми за допомогою Ор.в.

Синтаксема, яка виконує функцію суб’єкта знаходиться у лівобічній позиції.

Отже, суб’єктна синтаксема найчастіше виражається іменниками на позначення істот. Також може виражатися предметами-неістотами, охоплюючи явища природи, психічні явища, інструменти дії та інше. Також виражається займенниками. Займенникова суб’єктна синтаксема передає зміст реальної предметності, поєднується з усіма іншими семантичними класами і валентними розрядами предикатів.

3.2. Об’єктна синтаксема

Правобічні синтаксеми включають такі види синтаксем:

- об’єктну синтаксему;
- адресатну синтаксему;
- інструментальну синтаксему;
- локтивну.

Об’єктною синтаксемою дії є предмет, на який переходить дія: *Вона тихо співала пісні*; *Дівчина розповідала вірш*. Об’єктним синтаксемам притаманні родовий, давальний, знахідний і орудний відмінки.

Адресатною синтаксемою дії є предмет, якому спрямовано цю дію. Цій синтаксемі притаманний давальний відмінок: *Мати пошепки співала колискову дитині*. *Він розповідав історію друзям*.

Інструментальна синтаксема дії вказує на знаряддя, яким виконана дія. Виражається за допомогою орудного відмінка: *Вона говорила тремтячим голосом*. *Дівчина їхала в школу автобусом*.

Локативною синтаксемою є початковий або кінцевий пункт руху: *Хлопці їхали з Києва в Одесу*.

Серед субстанційних синтаксем однією з найбільш уживаних є об’єктна синтаксема.

О.Межов поділяє об’єктні синтаксеми за такими ознаками:

- правобічна валентна позиція стосовно предиката;
- об’єктна семантико-синтаксична функція;
- валентний зв’язок з динамічними / статичними предикатами;
- облігаторність / факультативність;
- пасивність [37, 145].

Ці ознаки доповнила дослідниця О.Ф. Ледней, включивши:

- присутність основного (знахідний відмінок) і периферійного (або декількох) (називний, родовий, давальний, орудний, місцевий, прийменниково-відмінкові форми) морфологічних варіантів;
- широко диференціюються за семантикою;
- типова формально-синтаксична позиція додатка (зазвичай прямого) [38, 7].

Саме ці диференційні ознаки виокремлюють об'єктну синтаксему з-поміж інших субстанційних синтаксем та вказують на її важливу роль у реченні.

Відмінкові форми об'єктної синтаксеми формують ядро (знахідний відмінок) та периферію (називний, родовий, давальний, орудний, місцевий).

Опираючись на дослідження О.Ф. Ледней, знахідний відмінок вживається у 68,2 %, оскільки позначає об'єкти дії, стану, процесу [38, 11–12].

Найбільш поширені моделі об'єктної синтаксеми:

- «**НА + З.в.»:** *Він голосно кричав на дівчину;*
- «**У/В + З.в.**»: *Марійка вірила у його чесність;*
- «***ПРО* + З.В**.»: *Зараз Настя мріяла тільки про те, як буде плавати в морі;*
- «***ДЛЯ* + Р.В.**»: *Вона робила це виключно для мами, хоча не хтіла*;
- «**ЗА + Ор.в.**»: *Кіт заховався та слідкував за пташкою*;
- «**ПЕРЕД + Ор.в**.»: *Дівчина пробігла перед хлопцем*;
- «**НАД + Ор.в**.»: *Дівчина мстила за знущання невірного над правовірним*. Ця модель є досить поширеною. Проте окрім об'єктних відношень може також вказувати на локативну функцію: *Пташка пролетіла над головою та зникла*.

Семантичні групи предикатів дії прогнозують об’єктну синтаксему у моделі «**НАД +Ор.в**.» вживаються з дієсловами зі значенням:

1. Розумової діяльності (*міркувати, думати*): *Вона довго міркувала над своєю долею; Вони думали над майбутнім проекта*;

2. фізичної діяльності, яка виконується для того, щоб поглумитися (*кепкувати*) : *Андрій кепкував над дівчатами;*

3. мовленнєвої діяльності, яка виконується з метою пожартувати (*потішатися*): *Марко потішався над подругою*;

4. фізична дія з метою покарання (*розправлятися*): *Сашко розправився над ним*;

5. дії-локативності (*схилитися*): *Мати схилилася над сином.*

Об’єктну синтаксему цієї моделі також можуть прогнозувати предикати процесу на позначення:

1. Бути у вчинках вищим за когось (*підноситися*): *Вона знала, що вона підноситься над іншими людьми*;

2. проявляння милосердя (*зласкавитися*): *Доля зласкавилася над ними*;

3. мати силу над кимось (*панувати*): *Тільки я можу над тобою панувати;*

4. проявляння зверхності: Олена відчувала *зверхність над ним;*

5. бути кращим за когось: Дмитро *торжествував над ними*.

У семантиці об’єктної системи переважають іменники на позначення істот (у більшості осіб), абстрактні іменники та займенники, які вказують на істот.

3.3. Адресатна синтаксема

Адресатом є синтаксема, яка підтверджує існування непрямого об'єкта, на якого спрямована дія прямого об'єкта: *Вона малювала картину подрузі у подарунок*; *Він будував будинок для себе*.

За твердженням М. Всеволода, адресатна синтаксема репрезентує «опосередкований об'єкт», тобто на який дія спрямована не безпосередньо,а через вплив на прямий об'єкт. Та хоча він не має впливу суб'єкта, адресат все одно передбачений, хоч його роль залежна [40, с. 174].

М. Плющ стверджує, що у українській мові адресат є вторинним об'єктом, який виник завдяки сильному керуванню дієслів, віддієслівних іменників та прикметників. Є словоформою давального відмінка і семантично доповню керуюче слово [41, с. 45–46].

Адресатна синтаксема трактується дослідниками по різному. За М.Всеволодовою можна виділити 4 типи адресатів:

- адресат;
- реципієнт;
- бенефіцієнс;
- дестинатив [40, с. 174–175].

Сучасні дослідники також виділяють :

- співрозмовника;
- релянта;
- слухача [42, с. 209].

Актанти, для яких відбувається дія, поділяються на такі групи:

1. Цю групу складають речення з дієслівними предикатами дії, що містить адресата, який отримує матеріальний об'єкт: *Батько подарував мені книгу*;

Включає одиниці із семантикою давання, дарування. Підпорядковує два об'єктних відмінки – Зн.в. прямого і Д.в. непрямого об'єкта;

2. речення з дієслівними предикатами дії у якому реалізується адресат, який отримує інформацію: *Бабуся розповідала онуку казку перед сном*;

3. у реченнях з предикатами дії представлений адресат, на якого відбувається дія. У результаті він отримує вигоду або збитки: *Невістка справляється для свекрухи*?;

4. речення містить адресата, на якого направлена дія, проте невідома чи вона матиме результат: *Максим ще раз зітхнув – для себе, і щоб його пожаліли*.

За Н. Правдіною друга група, яка сформована дієсловами передачі інформації (мовленнєвої дії) дуже близька до першої групи, яка сформована дієсловами передачі матеріального об'єкта [42, с. 209]. Схожість виражається вираженням адресатної синтаксеми – формою давального відмінка: *Він пояснював поліції що відбулось*.

Дієслова мовлення, як і дієслова передачі матеріального об'єкту характерні перехідністю. Тобто, один із учасників дії виражається формою суб'єкта, а другий – формою прямого об'єкта [43, с. 37]: *Мати повідомила синові останні новини.*

За думкою Н.Ніколаєвої, саме це допомагає відокремити дієслова мовлення від дієслів звучання. Проте вони можуть вживатися у переносному значенні, тобто у значенні дієслів мовлення, то вони набувають перехідності: *Він йшов попереду і щось щебетав.*

Дієслова мовленнєвої дії (як і дієслова передачі матеріального об'єкту) можуть мати ознаки неперехідності і не поширюватися адресатним актантом. Тоді адресат може бути факультативним поширювачем: - *Не думай про це! – говорила бабуся мені*.

Наведемо перелік дієслів на позначення мовлення, що поширюються актанотом-адресатом: *базікати, балакати, белькотати, бубоніти, буркотати, бурмотати, варнякати, волати, галдикати, гомоніти, жартувати, злословити, кричати, лепетати, лихословити, мимрити, патякати, причитати.*

Також дієслова мовлення, що завжди передбачають перехідність на об'єкт: *агітувати, баяти, винити, глузувати, глумитися, грубіянити, гудити, гукати, інструктувати, картати, кепкувати, кликати, клясти, командувати, консультувати, корити, критикувати, лаяти, лестити, нарікати, ораторствувати, резонерствувати, ремствувати, сварити, скандувати, славити, соромити, фразерствувати, хвалити, цитувати* [43, с. 39] (*Він не переставав корити Марину*).

Якщо ж прямий об'єкт буде відсутній, то семантика наведених дієслів буде сприйматися як неповна, не повністю реалізована.

Речення з адресатною синтаксемою, які утворилися за допомогою дієслів мовлення мають структурний компонент, делібератив. Він позначає особу, предмет або подію, що є об'єктом інтелектуальної діяльності адресанта [40, с. 144]: *Розповідайте мені про те, що відбувається кожну годину!*

До таких дієслів мовлення належать: *благати, веліти, відповідати, віщувати, диктувати, доказувати, домовлятися, доповідати, дякувати, запевняти, зауважувати, заявляти, звати, зичити, зізнаватися, іменувати, інформувати, канючити, молити, називати, наказувати, натякати, обіцяти, оголошувати, переконувати, питати, повідати, повідомляти, повіряти, повістувати, попереджати, пояснювати, присягати, пропагувати, проповідувати, просити, радити, рапортувати, рекомендувати, твердити, титулувати, умовляти, хвастати* (Я *питала в нього про його роботу)*.

Дані дієслова означають процес реальної дійсності, який співвідноситься як зовнішнім так і внутрішнім об'єктом одночасно. Внутрішній – виражає зміст висловлення, а зовнішній – виступає у значенні адресата або вказує на особу, за якою йде процес мовлення.

Проте у цій групі речень (з дієсловами мовлення) є й такі дієслова, семантика яких визначає не обов'язкове, а факультативне поширення адресатом при наявності прямого об'єкта: *бесідувати, бідкатися, висловлювати, говорити, дебатувати, декламувати, дискутувати, диспутувати, жалітися, казати, коментувати, мовити, описувати, підбурювати, повторювати, повчати, полемізувати, рекламувати, розказувати, розмовляти, розповідати, сперечатися, характеризувати, шептати* (*Він часто ходив* і *щось шептав*).

Отже, в синтаксичних конструкціях української мови дієслова дії відкривають позицію як для прямого, так і для непрямого об'єкта-адресата для якого призначене виконання певної дії. Речення сформовані на основі дієслівних предикатів передачі матеріального об'єкта та мовленнєвої дії є найпоширенішими в українській мові. Такі дієслова передбачають розширення синтаксичної структури завдяки тому, що вводять у речення об'єкта-реципієнта, слухача та ін.

3.4. Інструментальна синтаксема

Засіб або знаряддя виконання дії - це інструментальна синтаксема (правобічна). Основним засобом вираження інструментальної синтаксеми є орудний відмінок іменника: *Ми поїхали до села автобусом*. Він охоплює також її семантичне варіювання. Інструментальна синтаксема вказую за допомогою чого виконується дія суб'єктом.

Інструментальна синтаксема поділяється на:

- Синтаксему на позначення знаряддя;
- синтаксема у значенні засобу дії.

Саме функції знаряддя і засобу дії є основними функціями орудного відмінка. Проте, інструментальні синтаксеми мають деяке лексичне обмеження, оскільки позначають спеціалізовані конкретні предмети за допомогою іменників.

На вираженні інструментальної синтаксеми спеціалізований орудний безприйменниковий відмінок.

Іменники орудного відмінка позначають механізм або предмет за допомогою якого виконується дія. Вони вживаються при перехідних і неперехідних дієсловах дії.

Іменники орудного відмінка на позначення знаряддя вказують на конкретний предмет, який необхідний для успішного завершення дії. Вони сполучаються з перехідними дієсловами [51, 263].

Крім іменників орудного відмінка, у сучасній українській мові існують й інші варіанти інструментальних синтаксем, а саме за допомогою прийменниково-відмінниковим сполукам. Такі семантико-синтаксичні відношення формулюють прийменники у знахідному, родовому та місцевому відмінку: *На скрипці грав Андрій*.

Існує основне та супровідне значення семантико-синтаксичних одиниць. Якщо суб'єктна синтаксема переміщується в переферійну інструментальну зону Ор.в., то можна її кваліфікувати як інструментально-суб'єктну синтаксему. Вона переважно вказує на значення знаряддя або засіб дії. Проаналізуємо більш детально даний випадок.

Інструментально-суб'єктна синтаксема в Ор.в. часто виявляється в односкладних безособових реченнях. Синтаксема вказує на на агенса

(виконавця дії), а виражає стихійного реалізатора дії. Вона охоплює лише назви неживих предметів та явищ природи: *Хвилею змело берег*.

У таких реченнях наявні безособові дієслова, з якими поєднується синтаксема в Ор.в.

Можна вважати, що Ор.в. у подібних реченнях з безособовими дієсловами відбиває інструменально-суб'єктну синтаксему, оскільки суб'єкт при перетворюючись у інструменталь все одно зберігає свою функцію і вказує на діяча, носія стану.

Отже, наявна трансформація односкладних та двоскладних конструкцій, у яких суб'єкт виражається у Н.в.: ***Хвиля*** *змела берег — Берег змело* ***хвилею.***

Допоміжним для суб'єктної синтаксеми є значення інструменталя. Якщо присутні назви конкретних предметів, то значення інструменталя посилюється: *Мечем заділо його руку – Боєць мечем задів його руку.*

Також Ор.в. часто присутній в безособових реченнях разом із дієсловами на позначення запаху, нюху: *смердіти, пахнути, тхнути, віяти, нести,пахтіти, тягти* та інші: *Тягло снігом і холодом.*

Мовознавці висували різні думки щодо того, яку функцію виконує Ор.в. у реченнях такого типу. Його вважали орудним знаряддя, орудним суб'єкта, орудним змісту, перехідним орудним між суб'єктом та інструменталем. Т.П. Ломтєв вважає, що в реченні *Пахне сіном* не обов'язково *сіном* – суб'єкт (сіном може пахнути і сіно, і руки, і волосся) [54]. На думку Арват Н.М. у даній конструкції позначені не сам суб'єкт та його ознака, а відбивається загальний стан за ознакою запаху (який саме запах?), тому визначає такі поєднання як предикат стану [55].

Можна вважати що складна синтаксема в Ор.в. виконує функцію інструменталя, проте також характерною для неї є функція суб'єкта.

Частіше за все інструментальна синтаксема займає позицію суб'єктної синтаксеми, підметову позицію у реченні та комунікативну позицію теми і стає у формі Н.в: *машина від'їхала*; *човни приплили*.

Н.в., який виражає суб'єктні відношення, перетворює інструментальну семантику. Для Ор.в. головними є значення засобу дії та знаряддя дії [56]. Коли інструменталь переміщується з властивої йому правобічної валентності до лівобічної, то він набуває також суб'єктну семантику. Тому таку синтаксему слід вважати суб'єктно-інструментальною у якій переважає значення суб'єкта. Вона утворюється завдяки транспозиції Ор.в.: *Голосно стукав по цвяху молоток – Хтось голосно стукав по цвяху молотком.*

Через переміщення Ор.в. на позначення засобу дії або знаряддя дії в Н.в. інструментально-суб'єктну синтаксему, на місце суб'єкта у Н.в. потрапляють іменники, що позначають знаряддя праці.

Інструментальні синтаксеми, які утворені завдяки прийменниковим відмінкам також можуть займати позицію суб'єкта: *Грають скрипки – скрипачі грають на скрипках.*

Отже, інструментальна синтаксема може переміщуватися із притаманної їй правобічної позиції у лівобічну, коли набуває значення суб'єкта і навпаки.

3.5. Локативна синтаксема

Початковий або кінцевий пункт руху позначає локативна синтаксема: *Автомобіль їхав з Вінниці до Києва*. Вона є правобічною. Також виражає напрямок руху, його шлях та місце.

Семантику локативності в українській мові виражають одиниці різних рівнів, а саме:

- морфологічного (М.в. та Ор.в);
- синтаксичного (прийменниково-відмінкові форми непрямих відмінків та складнопідрядні речення місця);
- лексичного (прислівники, прислівникові займенники).

За думкою А.М. Мухина локативна синтаксема є відтінковою. У ній прийменники розрізняють просторові значення, проте не створюють окремих синтаксем [50, 201].

За іншою думкою І.Р. Вихованця прийменники на позначення простору є постфіксами локативних предикатів і диференціюють предикати [47, 104]. Він вважає що особливою рисою локативних синтаксем є присутність у структурі вокативного прийменника [51, 263].

На формально-синтаксичному рівні речення, прийменниково-відмінкові форми на позначення просторових відношень представляються за допомогою М.в., Р.в., Зн.в., Ор.в. Також у меншій мірі Д.в. та просторовим прийменником [45, 69]. В українській мові М.в. закріпився як локативна грамема категорії відмінка.

Локатив розрізняють як компонент що зумовлений пропозиційним предикатом та як поширювач структури речення (у просторі), не зумовлений семантикою предиката.

За думкою М.І. Степаненко, просторовий поширювач – це адвербіальний компонент, що виражає вказівку на локалізацію будь-якої процесуальної ознаки на рівні речення.

При вираженні просторових відношень дослідники зауважують, що локатив виражається у М.в. ті Ор.в. Орудний відмінок займає позицію локатива при предикатах дії та переміщення та виражає напрямок руху зі вказівкою на простір в якому це переміщення відбувається (*гуляти <u>вулицею</u>*),

локалізацію статичної дії (*дорогою стоїть вода*), пересіченні у просторі переміщення (*пройти дорогою на галявину*) [46, 67-82].

На думку І.Р.Вихованця до локативних синтаксем також відносяться субстанціальні синтаксеми, що на формально-синтаксичному рівні представляються Ор.в. та М.в у таких варіантах:

- статичної локалізації;
- динамічної локалізації на позначення напрямку руху;
- динамічної локалізації на позначення шляху руху [47, 130-136].

Проте, конструкції, які містять просторові прийменники виражають набагато більше варіативних значень локативності.

Локатив є мисленнєвим аналогом місця знаходження, вектора пересування, шляху руху [48, 311].

Орудний відмінок за допомогою прийменників на позначення простору (динамічних) виражає пересування по горизонтальній осі:

- пересування за предметом у просторі;
- рух у просторі, обмежений двома або кількома предметами;
- пересування у просторі паралельно;
- пересування позаду предмета.

По вертикалі рух виражає словоформа прийменникового орудного:

- вище предмета (*над столом*);
- нижче предмета (*під стільцем*).

Субстанціальні синтаксеми, які виражені іменниками на позначення місця, руху та переміщення можуть виражати значення шляху руху і служити локативним орієнтиром, що допомагає визначити тип просторового відношення у реченні: Побіг хлопець за велосипедом.

Переміщення виражають безпрефіксні недоконані дієслова (*прямувати, іти, їхати, бігти та ін.)* а також префіксальні доконані дієслова (*поїхати, побігти, помчати)* .

Локативні семи напрямку руху входять до змісту дієслів руху та переміщення (куди? звідки? де?). Локативний компонент зумовлений валентністю предиката і він є обов'язковим у структурі речення. У змісті цих дієслів локативна сема описується як характеристика руху (яким способом відбувається переміщення?).

Просторовий прийменник разом із орудним відмінком пояснюють різні вияви семантики шляху руху та переміщення в залежності від іменника та його лексичного значення, яке може передавати сему локативності як динамічного переміщення істоти за другою істотою або за допомогою певного засобу: *За хлопцем дівчина біжить.*

Переміщення позаду рухомого предмету передають словоформи Ор.в. та прийменники *за, услід за, навздогінці за, навздогін за.*

У реченні такі конструкції мають такі варіанти локалізації:

- динамічна локалізація позаду рухомого предмету (хтось слідує за кимось): *за військом пішли*;
- загальну локалізацію процесу: *кужелиться за шафою пил*.

Локативна синтаксема може бути представлена:

- прислівниками *услід, слідом, навздогін, навздогінці*;
- прийменниково-відмінниковою словоформою Ор.в, на позначення шляху за яким переміщаються.

Відстань між двома або більше об'єктами можуть передавати прийменники *між(межі), поміж, проміж* та Ор.в. Разом з дієслівним предикатом місцезнаходження вони заповнюють позицію вокативного

компонента. У такому випадку місцезнаходження конкретизується стосовно двох сторін: *Він йшов між рядами парт.*

3.6. Моделі речення з дієслівними предикатами мовлення

Поняття «модель речення» першим використав Е.Сепір. За його думкою, кожне речення має певні формальні риси і саме завдяки цим рисам і утворюються інші речення. Ці визначені типи є зафіксованими і їх можна вважати основою для будь-яких утворень.

На позначення «моделі речення» також використовують такі поняття як «формула речення» та «структурна схема речення».

Даний термін не має визначених критеріїв розрізнення моделей та їх варіантів. Саме тому, кількість передбачуваних моделей різниться не тільки в різних мовах, а навіть в одній. Кількість нарахованих моделей речення (основних) у різних мовах варіюється в середньому від двох до тридцяти дев'яти. [53].

Під терміном «модель» можна розуміти конструкцію, яка у більшості випадків та регулярно зустрічається у мові.

Базовою моделлю простого речення та найрегулярнішою у різних мовах є модель **NV**. Тобто модель, що складається з іменника та дієслова (чи **NP –VP –** іменна та дієслівна група) [53]. Дана структура є мінімальною, оскільки необхідні два основних компоненти для утворення будь-якого простого речення. Цю модель речення можна вважати структурною.

Аристотель ототожнив структуру речення із структурою судження. Відношення приналежності або неприналежності предиката суб'єкту є структурою судження: **S** є або не є **P**. Цим двом компонентам відповідають два головні члени речення (підмет та присудок) та дві головні частини мови

(іменник та дієслово). Проте наявність лише двох компонентів у реченні не завжди дає можливість вважати думку закінченою. Саме тому речення може виявитись не самостійним: *дівчина сказала, він захотів*.

Дана форма судження не вказувала на всі різновиди існуючих відносин. Багато науковців (Г.Спенсер, Д.С.Мілль, О. Де Морган та інші) представили структуру судження у вигляді такої формули: **aRb**. У даній моделі *a* є суб'єктом, *b*- об'єктом, а *R*- відношенням між суб'єктом і об'єктом. Саме таке розуміння структури речення призвело до появлення терміну «валентність» у лінгвістиці.

Від валентних особливостей дієслова залежними виявилися достатність або недостатність набору компонентів у простому реченні. Оскільки деякі дієслова є несамостійними, то вони потребують поширення мінімальної структурної моделі (тобто наявність поряд прислівника чи іменника) [53].

Отже,модель речення можна розглядати як символьний аналог речення. Це дає можливість узагальнено та максимально економно описати синтаксичний лад мови.

У дослідженні моделей речення у лінгвістиці головними є формальний та семантичний принципи.

За формальним принципом співвідноситься структурна схема простого речення та предикативний мінімум простого речення. Семантичний принцип зосереджений на інформаційності та смисловій завершеності речення. Структурно-семантичний принци поєднує ці два (формальниій та семантичний) принципи в собі.

При дослідженні семантико-синтаксичної структури речення є можливість утворення моделей речення з урахуванням валентності предикативних компонентів.

Отже, структурна схема речення включає в себе реченнєвірні компоненти. Реченнєвірними компонентами у формально-граматичному аспекті є підмет та присудок , оскільки вони утворюють речення.

Символи у моделі речення трактуються наступним чином:

- **S** – nomen substantivum (іменник);
- **V** – verbum (дієслово);
- **Adj** – nomen adjectivum (прикметник);
- **Adv** – adverbium (прислівник);
- **Pr** – praepositiones (прийменник);
- **nom** – nominativus (називний відмінок);
- **voc** – vocativus (кличний відмінок);
- **ins** – instrumentalis (орудний відмінок);
- **Cop** – copula (допоміжне дієслово);
- **Inf** – verba infinita (неозначена форма дієслова);
- **f** – verba finita (відмінювана форма дієслова);
- **im** – verba impersonalia (безособова форма дієслова);
- **ø** (граматичний нуль).

За формально-граматичним принципом виділяють такі мінамльні моделі речень:

- $\mathbf{S_{nom/voc} + V_f}$: *стояла подруга*;
- $\mathbf{S_{nom/voc} + Cop_fAdj_{nom/ins}}$: *зима холодна*;
- $\mathbf{S_{nom/voc} + Cop_fS_{nom/ins}}$: *хлопець став лінгвістом*;
- $\mathbf{S_{nom/voc} + Cop_fPrS}$: *квартира була без ремонту*;
- $\mathbf{Inf + V_{im}}$: *палити забороняється*;
- $\mathbf{Inf + Cop_{im}Inf}$: *кохати – жити*;
- $\mathbf{Inf + Cop_{im}Adv}$: *малювати цікаво*;
- $\mathbf{Inf + Cop_{im}S_{nom/ins}}$: *кохати є щастя;*

- **V_{im}**: *темніло*;
- **$Cop_{im}Adv$**: *буде цікаво*;
- **$Cop_{ø}$ Inf**: *не говорити*! ;
- **$Cop_{ø}S_{nom}$**: *Ніч. Затишок*.

За семантико-синтаксичним принципом реченнєва структура представлена за допомогою синтаксем. Наприклад: *В кутку блищить маленький яскравий вогник.* Первинною предикатною синтаксемою є *блищить*. Вторинні предикатні синтаксеми *в кутку, маленький, яскравий* можна подати в інших моделях, які співвідносяться з базовим реченням *блищить вогник* (предикат та суб'єктна синтаксема): *Вогник (є) в кутку* (локативний предикат, суб'єктна синтаксема та локативна синтаксема); *Вогник маленький* та *вогник яскравий* (предикат якості та суб'єктна синтаксема).

Отже, обидва види різновиду структурної схеми виражаються в зіставленні цих схем із конкретними реченнями.

Синтаксична конструкція може стати реченням лише тоді, коли вона буде відповідати законам синтаксичної і семантичної валентності.

У мовленні головними елементами є мовець, адресат, сам процес мовлення та зміст мовлення. Саме тому структура має містити елементи, які представлять ці позиції. Найважливішим та обов'язковим у цих структурах є мовець та предикат. Адресат та зміст мовлення, у свою чергу, можуть бути відсутні або присутні (як поодинці, так і разом). Отже, речення з дієсловами на позначення мовлення бувають двох-, трьох-, та чотиривалентними.

З погляду на якість та кількість компонентів речення можна виділити такі типи речень з дієсловами мовлення:

- **S – V_f $Praed_{dic}$** (предикат виражається особовим дієсловом, передбачає наявність суб'єкта): *Донька бігла до мене й кричала*.

Ця схема містить два типи валентних предикатів мовлення:

- одновалентні (заповнена лише позиція суб'єкта). Він виконує роль підмета: *Хтось на вулиці гомонить;*
- одновалентна реалізація одно-двовалентних предикатів (передбачений лише підмет): *Хтось кричить та плаче.*

Подана схема здійснюється за допомогою дієслів, які потребують лише лівобічного актанта, тобто агенса. Підметом є іменники або займенники, а предикатом – дієслова. Тому інших варіантів структурної моделі не існує.

- **S – V_f $Praed_{dic}$ – Obj** (предикат виражається особовим дієсловом, передбачає наявність суб'єкта, а також об'єкта): *Вона промовляла образливі слова.*

Ця схема формує три типи валентних предикатів, а саме:

- двовалентна реалізація одно-двовалентних предикатів: - *Що це він говорить?;*
- двовалентні: *Він кепкує з неї;*
- двовалентна реалізація дво-тривалентних предикатів: *Кожен розповідав про відпочинок та канікули.*

У цій схемі обов'язковими є суб'єкт та об'єкт (підмет та додаток).

Подана схема утворює прийменниково-відмінкові варіанти оскільки об'єкт виражається у формах непрямих відмінків, а саме:

- **N_1 – V_f – N_2** : *Хлопець жартує щодо свого вигляду;*
- **N_1 – V_f – N_3** : *Лестить Гаркуші Гнат Рябий*;
- **N_1 – V_f – N_4** : *Дивлячись у далену, вона розповідала вірші Єсеніна;*
- **N_1 – V_f – N_5** : *Він розповідав перед залом і чекав реакції*.

Може охоплювати від трьох до чотирнадцяти семантичних значень.

- **S – V_f $Praed_{dic}$ – Adv** (предикат виражається особовим дієсловом, передбачає наявність суб'єкта, а також обставини): *Чоловік говорить впевнено, повільно та чітко.*

Ця схема включає одно-двовалентні, двовалентні, дво-тривалентні, тривалентні типи предикатів. Включає в себе суб'єкт та обставинний детермінант:

- **N_1 – V_f – Adv (N_2)**: *Дівчина розповідала без подробиць;*
- **N_1 – V_f – Adv (N_4)**: І він кричить на всю вулицю*;*
- **N_1 – V_f – Adv (N_5)**: *Всі дівчата говорили віршами.*

Може охоплювати від одного до восьми семантичних значень.

- **S – V_f $Prae_{ddic}$ – Obj_1 – Obj_2(A)** (предикат виражається особовим дієсловом, передбачає наявність суб'єкта, а також двох об'єктів): *Він запитував у дівчини про роботу, хобі, інтереси.*

Ця схема містить такі типи валентних предикатів мовлення:

- тривалентна реалізація дво-тривалентних предикатів: *Він не розумів, про що розповідав йому чоловік;*
- тривалентні: *Тобі, Марино, я прочитаю нотацію*.

Ця схема передбачає наявність суб'єкта і двох об'єктів (підмет і додатки). Додатки утворюють безприйменникові та прийменниково-відмінкові форми у різних поєднаннях:

- **N_1 – V_f – N_2 – N_2**: *Він запитав дозволу у мами;*
- **N_1 – V_f – N_2 – N_4**: *Вона щось кричала до залу;*
- **N_1 – V_f – N_3 – N_2**: *Кожен щастя бажає нам;*
- **N_1 – V_f – N_3 – N_5**: *Дівчина кожному платтям хвасталась.*

Може охоплювати від одного до дев'яти семантичних значень.

- **S – V_f $Praed_{dic}$ – Obj_1 – Obj_2 (A) – Obj_3** (предикат виражається особовим дієсловом, передбачає наявність суб'єкта, а також трьох об'єктів): *Він про зірки щось розповідав їй, як вони розташовані.*

Ця схема передбачає наявність суб'єкта і трьох об'єктів (підмет і додатки).

Дана схема має два різновиди:

- **N_1 – V_f – N_3 – N_2 – N_4** : *Дівчина ще багато різного розповідала хлопцям про кохання, про стосунки;*
- **N_1 – V_f – N_3 – N_4 – N_4** : *Вона розказувала цікаві речі про тварин, про квіти, про птахів.*

Може охоплювати від одного до чотирьох семантичних значень.

Отже, вище виділено основні типи мінімальних структур проте існує багато складніших моделей, які є різновидами базових. Всі п'ять моделей потребують наявність лівобічного компонента. Тобто ці моделі потребують наявність підмета та присудка. Оскільки мовлення не відбувається без участі суб'єкта.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Отже, синтаксеми поділяються на правобічні та лівобічні. Лівобічні включають в себе суб'єктну синтаксему, а правобічні – об'єктну, адресатну, інструментальну, та локативну синтаксеми.

Суб'єктна синтаксема найчастіше виражається іменниками на позначення істот. Також може виражатися предметами-неістотами, охоплюючи явища природи, психічні явища, інструменти дії та інше. Також виражається займенниками. Займенникова суб'єктна синтаксема передає зміст реальної предметності, поєднується з усіма іншими семантичними

класами і валентними розрядами предикатів. Традиційно суб'єктна синтаксема в реченнях української мови виражається іменниками у називному відмінку, проте також може позначатися формою давального відмінка.

У семантиці об'єктної системи переважають іменники на позначення істот (у більшості осіб), абстрактні іменники та займенники, які вказують на істот.

В синтаксичних конструкціях української мови дієслова дії відкривають позицію як для прямого, так і для непрямого об'єкта-адресата для якого призначене виконання певної дії. Речення сформовані на основі дієслівних предикатів передачі матеріального об'єкта та мовленнєвої дії є найпоширенішими в українській мові. Такі дієслова передбачають розширення синтаксичної структури завдяки тому, що вводять у речення об'єкта-реципієнта, слухача та ін.

Інструментальна синтаксема виражає засіб або знаряддя дії і основним засобом її вираження є орудний відмінок іменника. Крім іменників орудного відмінка, у сучасній українській мові існують й інші варіанти інструментальних синтаксем, а саме за допомогою прийменниково-відмінниковим сполукам. Існує основне та супровідне значення семантико-синтаксичних одиниць. Якщо суб'єктна синтаксема переміщується в переферійну інструментальну зону Ор.в., то можна її кваліфікувати як інструментально-суб'єктну синтаксему.

Семантику локативності в українській мові виражають одиниці різних рівнів, а саме: морфологічного (М.в. та Ор.в); синтаксичного (прийменниково-відмінкові форми непрямих відмінків та складнопідрядні речення місця);лексичного (прислівники, прислівникові займенники).

Модель речення можна розглядати як символьний аналог речення. Це дає можливість узагальнено та максимально економно описати синтаксичний

лад мови. У мовленні головними елементами є мовець, адресат, сам процес мовлення та зміст мовлення. Саме тому структура має містити елементи, які представлять ці позиції. Найважливішим та обов'язковим у цих структурах є мовець та предикат. Адресат та зміст мовлення, у свою чергу, можуть бути відсутні або присутні (як поодинці, так і разом). Отже, речення з дієсловами на позначення мовлення бувають двох-, трьох-, та чотиривалентними.

ВИСНОВКИ

У роботі використана інформація про дієслова української мови на позначення мовлення. Розкриваючи семантику дієслів на позначення мовлення, ми детальніше встановили структурні та функційні особливості дієслів цього типу.

Однією із важливіших проблем виконання лексико-семантичної класифікації є вибір матеріалу дослідження. Студії з лексичної семантики дієслів передбачають звернення до структури лексичного значення. Особливо прийнятними для цього є саме словникові дефініції як основний лексикографічний засіб семантизації [19, с. 209].

Системна організація лексики та її вивчення є дуже важливим та пріоритетним напрямком сучасного мовознавства. Саме у тлумачному словнику лексичний склад мови одержує системний опис, який полягає у виявленні і репрезентації зв'язків і відношень між словами у межах лексико-семантичних груп. Актуальним є поділ словника на лексико-семантичні об'єднання і розробка у їх складі уніфікованих формул тлумачення. Це необхідно, зокрема, для формування наукової парадигми лексико-семантичних відношень мови, їхньої класифікації та комбінації, подання у вигляді цілісної картини [20, с. 32].

Вивчення системності в лексиці йде в напрямку або вивчення організації словникового складу і типів семантичної взаємодії слів між собою, або в напрямку дослідження окремих лексичних класів. Одним з елементів системної структури словникового складу мови є так звана медіоструктура, під якою розуміється внутрішня організація лексико-семантичних об'єднань. В першу чергу це структура лексико-семантичних груп.

Дослідження значень слів традиційно здійснюється у рамках окремих об'єднань лексем зі спільною семантикою, що являють собою системи, які по-різному визначаються мовознавцями. Згідно з теорією поля в лінгвістиці, крім синтагматичних, функціональних та інших полів, існують

парадигматичні поля, до яких відносять найрізноманітніші семантичні класи слів, у тому числі і лексико-семантичні групи. У рамках цих полів формуються окремі семантичні моделі формул тлумачення.

Проблема вивчення семантики лексичного складу мови у складі лексичних угруповань отримала ґрунтовну розробку в науковій літературі. Питання однотипного представлення семантики слів окремих парадигматичних груп висвітлюється у працях зарубіжних і українських вчених, зокрема Й. Тріра, Л. Вейсгербера, К. Ройнінга, Н. Ю. Шведової, Ю. Д. Апресяна, Г. С. Щура, Л. М. Васильєва, А. П. Євгеньєвої, Е. В. Кузнєцової, Ж. П. Соколовської, Л. А. Лисиченко, О. О. Тараненка та ін. До парадигматичних об’єднань учені відносять різноманітні класи слів: тематичні, лексико-семантичні, синонімічні, антонімічні та ін. групи [20, с. 31].

Отже, процес говоріння залежить від багатьох факторів: мовної здатності людини, організації її інтелекту, оперативного мислення, всієї бази знань, що міститься в ментальному лексиконі, зокрема мовних та позамовних знань, а також психіки, емоцій, почуттів мовця та багатьох інших чинників.

Завдяки валентнім якостям дієслова на позначення мовлення поділяються на дієслова на позначення мовлення, які належать до валентного типу передачі інформації та дієслова мовлення, які складніші за валентними якостями.

Загалом виділяються такі валентні типи: передача інформації суб'єкт-адресат-об'єкт, вираження думки суб'єкт-об'єкт, характеристика суб'єкта. Значення мовлення у цих варіантах може бути одним з актантів об'єкт-засіб з семантикою інформації, її форми та оцінки або входити у значення дієслова форма/оцінка.

У мовленні головними елементами є мовець, адресат, сам процес мовлення та зміст мовлення. Саме тому структура має містити елементи, які

представлять ці позиції. Найважливішим та обов’язковим у цих структурах є мовець та предикат. Адресат та зміст мовлення, у свою чергу, можуть бути відсутні або присутні (як поодинці, так і разом). Отже, речення з дієсловами на позначення мовлення бувають двох-, трьох-, та чотиривалентними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЇ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєв Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильєв. – М. : Высшая шк., 1990. – 176 с.

2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.

3. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 236 с.

4. Леута Олександр Іванович. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Олександр Іванович Леута. – Київ : [б. и.], 2009. – 35 с.

5. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис.канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 18 с.

6. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К.: Довіра, 2004. – 259 с.

7. Сучасна українська літературна мова : підручник [для студ. філол. ф-тів вузів] / за ред. А.П. Грищенка. – [2-е вид.,перероб. і доп.] – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник / М.Я. Плющ. – К. :Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.

9. Голянич М. І. Внутрішня форма слова в художньому тексті [Текст] : дис. д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Голянич М. І. ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 455 с.

10. Основи мовленнєвої діяльності. Автори — А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева. Навчальний посібник для студентів денної, безвідривної та очно-заочної прискореної форми навчання спеціальності 2001. — Донецьк, Український культурологічний центр, 2001. — 56 с.

11. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Ніколаєва Н. Г. ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 27 с.

12. Пашковська Г. О. До питання класифікації дієслів мовлення [Текст] / Г. О. Пашковська // Мова і культура. – К., 2005. – С. 122–130.

13. Гут Н. Дієслова говоріння в авторських ремарках роману Г. Тютюнника “Вир” / Н. Гут // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 39–41.

14. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка Ю.Д. Апресян, В.Ю. Розенцвейг. - К.: Наука, 1974. - 366 .

15. Васильєв Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильєв. – М. : Высшая шк., 1990. – 176 с.

16. Бессонова Ю.А. Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах / Ю.А. Бессонова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - 2011. - № 1 (8). - С. 33 - 37.

17. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М. : Высш. школа, 1981. – 184 с.

18. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с.

19. Бодик О.П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. / О.П. Бодик, Т.М. Рудакова. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 416 с.

20. Васильев Л.М. Теория семантических полей / Л.М. Васильев // Вопросы языкознания. - 1971. - № 5. - С. 106 - 111.

21. Нестайко В.З. Неймовірні детективи: літературно-художнє видання / В.З. Нестайко. - К.: Країна Мрій, 2010. - 400 с.

22. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності/ Т.Є. Масицька. - Редакційно-видавничий відділ Волинського державного університетуім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.

23. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 18 с.

24. Голікова Н.С. Лексико-семантична група назв мовленнєвої дії в романі Олеся Гончара «Твоя зоря» [Електронний ресурс] / Н.С. Голікова// Дніпропетровський національний університет. - Режим доступу до документа: http://www.rusnauka.com/SND/Philologia/8_golikova.doc.htm.

25. Експериментальний синтаксичний словник під ред. Л. Г. Бабенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=2847

26. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. — К.: Довіра, 2004. — 259 с.

27. Бессонова Ю.А. Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах / Ю.А. Бессонова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - 2011. - № 1 (8). - С. 33 – 37.

28. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении : [учебное пособие] / Александр Матвеевич Пешковский ; [вступ. ст. Е. В. Клобуков]. – [8-е изд.]. – М. : URSS, 2001. – 516 с.

29. Кутня Г. В. "Активність / пасивність суб'єкта" в контексті структурно-семантичного аналізу предиката / Г. В. Кутня // Вісник Львівського університету. Серія філологічна / за ред. Т. Ю. Салиги. – Львів, 2003. – Вип. 30. – С. 11-21.

30. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДНУ, 1996. – 437 с.

31. Овчиннікова І.І. Субєктна синтаксема в реченнях з предикатами дії / І.І.Овчиннікова // Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова – Київ, 2001. – С.8

32. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: монографія. – К. : НАН України Інститут української мови 1997. – 231 с.

33. Марченко Т. Кореляція валентності предиката й семантичної структури / Т. Марченко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т.16 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2007. — С. 134–142

34. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

35. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Г. Межов ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1998. – 19 с.

36. Дзюман Наталія. Займенникове вираження суб'єкнтих синтаксем у семантико-синтаксичній структурі речення; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 8 с.

37. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с

38. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 19 с

39. Ковальчук М. В., Ющишин Л. І. Семантичні особливості валентно зумовлених предикатами дії, процесу та стану об'єктних синтаксем (на матеріалі роману Ю.Мушкетика «Яса»). – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2019. -5 с.

40. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка :

[учебник] / Майя Владимировна Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.

41. 8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монографія] / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 2012. – 176 с.

42. Правдина Н. Описание классов моделей предложений и ролевая грамматика (на материале предложений, сформированных глаголами передачи информации) / Н. Правдина // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 13 / Укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 208–212

43. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Геннадіївна Ніколаєва. – К., 2003. – 236 с.

44. Овчиннікова І.І. Адресатна синтаксема в реченнях з дієслівними предикатами дії в українській мові/ І.Овчиннікова // Філологічні студії. – Вип.7 . – 2012. – С. 98-108

45. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. –К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.

46. Плющ М.Я. Відмінок у семантико синтаксичній структурі речення. – К.: Київ. пед. ін-т ім. О.М.Горького, 1978. – 107 с.

47. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с

48. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

49. Шатрукова У. Ю. Реалізація грамеми "динамічна локалізація переміщення позаду рухомого просторового орієнтира" прийменниково-

відмінковою формою орудного / У. Ю. Шатрукова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – С. 208-212.

50. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л.: Наука,1980. – 308с.

51. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. – К.:

Либідь, 1993. – 368с.

52. Ніколаєва Н.Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення. Автореферат. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 29 с.

53. Арібжанова Ірина. Принципи моделювання простого речення. – К.: Українське мовознавство. №1(44), 2014. – С.42-59

54. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории:[монография] / Т. П. Ломтев.– М. : Изд–во МГУ, 1972. – 197 с

55. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке : [монография] / Н. Н. Арват. – К. : Высш. шк., 1984. – 159 с.

56. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с